

1.4. Інновації як основа забезпечення конкурентоспроможності

Головною метою вітчизняної промислової політики є досягнення Україною високого рівня національної конкурентоспроможності. Досягти цього можна лише розробивши економічну стратегію, яка буде спиратися на інноваційну компоненту.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» [1], який спрямований на підтримку розвитку економіки інноваційним шляхом, державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, які реалізують інноваційні проекти, та підприємства, які мають статус інноваційних.

Головними факторами, які обумовлюють динаміку інноваційних процесів, насамперед, є наступні:

- науково-технічний прогрес, що знаходить втілення у формуванні та розвитку виробничо-технологічної основи підприємства;
- ринкові можливості підвищення конкурентоспроможності, використання яких надає суб'єктам господарювання доступ до конкурентних переваг над іншими учасниками ринку.

У глобальному рейтингу інновацій Bloomberg [2] Україна серед 50 країн з найбільш інноваційною економікою посіла 42 місце. Індекс інновацій Bloomberg складається на основі таких головних показників, як:

- витрати на НДДКР,
- продуктивність,
- присутність в економіці високотехнологічних компаній,
- поширеність вищої освіти та ін.

Згідно з цим рейтингом, обсяг коштів у відсотковому відношенні до ВВП, який Україна витрачає на дослідження і розробки, має коефіцієнт 44, продуктивність 50, присутність в економіці високотехнологічних компаній 34.

Завдяки найбільшим витратам на наукові дослідження, очолює рейтинг Південна Корея.

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) Корнельського університету, бізнес-школи INSEAD та WIPO дає

змогу оцінити здатність країн світу створювати сприятливе середовище для інновацій, а також результат інноваційної діяльності. Індекс складається з 84 субіндексів, згрупованих за такими напрямками: інституції; людський капітал і дослідження; інфраструктура; розвиненість ринку; розвиненість бізнесу; розвиток технологій та економіки знань; розвиток творчої діяльності.

За результатами аналізу визначено, що за останні шість років позиції України мають коливання від 63-го місця у 2012 р. до 56-го місця в 2016 р. за Глобальним індексом інновацій. Встановлено, що у 2016 р. Україна посіла 56-те місце з-поміж 128 країн світу, що на 8 позицій краще порівняно з 2015 р. і на 7 – порівняно з 2014 р.

Це пов'язано з тим що Україна піднялась у рейтингу ефективності інноваційної діяльності та такими субіндексами, як інфраструктура з 112 місця у 2015р. до 99 місця у 2016р. та творча діяльність з 75 місця у 2015р. до 56 місця у 2016р. Також, за допомогою цього рейтингу ми вияснили, які ж субіндекси заважають інноваційному розвитку України у 2016 році.

По-перше, це політична нестабільність України, за рейтингом 123 місце серед 128 країн світу.

По-друге, низька ефективність державного контролю - 101 місце.

По-третє, слабкі інформаційні та комунікативні технології, 87 місце [3].

Дослідження проблеми інновацій у розмаїтті її аспектів набуває особливої актуальності. Теоретична і практична її складність є причиною пошуків оптимальних варіантів вирішення в багатьох країнах, що підтверджується великою кількістю публікацій.

Провідна роль інновацій в процесі соціально-економічного розвитку підприємства, величезне різноманіття джерел, напрямків і факторів інноваційної діяльності обумовили виникнення численних підходів до визначення соціально-економічної сутності категорії «інновація». Не з усіма висновками спеціалістів можна погодитись.

Так, згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» [4], інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного,

комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [5].

Шумпетер Й. дає таке визначення інновацій: «інновації – це комерційне впровадження нової продукції чи нових засобів виробництва» [6]. Ніксон Ф. вважає, що інновація – це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що призводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів і устаткування [7].

На думку Б. Санто, інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну користь, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий прибуток [8].

На нашу думку, інновації – це комплексний процес створення, розповсюдження і використання нововведень для задоволення потреб.

Ми поділяємо точку зору дослідників, що можна виділити чотири основні концептуальні підходи до вирішення проблем інновації: науково-технічний; ринковий; підприємницький; інтелектуальний.

Прихильники науково-технічної концепції інноваційного розвитку схильні вважати інноваційну діяльність одним з важливих етапів більш складного циклу «наука–техніка–виробництво».

Ринкова концепція базується на пріоритетності ролі інновацій у забезпеченні реалізації ринкових можливостей підприємства та у досягненні конкурентних переваг. Проте, на нашу думку, слід зазначити, що ринкова концепція переважною мірою відбиває бажані результати інноваційної діяльності, крім того, прийняття рішення щодо вибору інновацій для реалізації ринкових можливостей майже неможливо відділити від носія цих інтересів (новатора, який не є фахівцем-науковцем) та його суб'єктивних уявлень щодо корисності нововведень.

Підприємницька концепція інноваційного розвитку базується на поглядах Й. Шумпетера, який вважав інновацію певною новою науково-організаційною комбінацією існуючих і новітніх виробничих факторів, що мотивується підприємницьким духом.

Такий підхід переважною мірою базується на визнанні пріоритетності тільки однієї (підприємницької) з груп мотивів.

Інтелектуальна концепція інновацій визначається орієнтацією на оцінку інтегральних результатів впровадження нововведень, з точки зору суспільства, держави, соціальних груп.

Переваги суспільного підходу до вивчення закономірностей інноваційного розвитку полягають, насамперед, у комплексному характері дослідження інновацій, що прагне до охоплення усіх факторів інноваційного процесу (хоча таке прагнення в деяких випадках призводить до ускладнення або навіть неможливості формалізації багатьох аспектів цього процесу).

Неоднозначна природа походження та різноманіття нововведень, які складають основу інноваційної діяльності, обумовлює формування складної класифікаційної системи інновацій. Характерна особливість цього процесу полягає насамперед у наявності чітко виражених циклічних закономірностей здійснення процесів виникнення, відбору, сприйняття, впровадження та всілякого поширення інновацій.

Вперше існування певної циклічності послідовності економічного розвитку довів М. І. Туган-Барановський. За думкою видатного українського економіста, циклічність промислового розвитку обумовлена насамперед періодичним накопиченням і розширенням бази основного капіталу та, як наслідок, відповідними коливаннями обсягів промислових інвестицій.

Інновації класифікують за різними ознаками.

За результатами виділяють наукові, технічні, конструкторські, виробничі, інформаційні інновації.

За темпами впровадження існують стрибкоподібні, швидкі, зростаючі, уповільнені, згасаючі інновації.

За масштабами розподіляють на глобальні, транснаціональні, регіональні, місцеві інновації.

За результативністю інновації класифікують на зростаючі, високі, низькі, стабільні.

За характером ефективності виділяють фінансові, бюджетні, економічні та соціальні інновації.

За розповсюдженням інновації поділяють на одиничні та дифузійні.

За охопленням очікуваної частини ринку інновації розподіляють на локальні, системні і стратегічні.

За глибиною внесених змін існують радикальні (базові), покращуючі та модифікаційні інновації.

За місцем у виробничому процесі інновації класифікують на сировинні, технологічні, продуктові.

Крім того, залежно від конкретної мети інвестора доцільно розрізняти такі типи інновацій:

- товарна інновація - введення нового продукту;
- технологічна інновація - введення нового методу виробництва;
- ринкова інновація - створення нового ринку товарів або послуг;
- маркетингова інновація - освоєння нового джерела постачання сировини або напівфабрикатів;
- управлінська інновація - реорганізація структури управління;
- соціальна інновація - впровадження заходів щодо покращення життя населення;
- екологічна інновація - впровадження заходів щодо охорони навколишнього середовища[9].

Впровадження інновацій є досить дорогим та ризикованим процесом, тому прийняття рішень щодо вибору інновацій напряду залежить від складного відповідного мотиваційного комплексу власників інвестиційного капіталу, який поділяється на два основних елементи: комплекс мотивів портфельних інвесторів (зовнішнє кредитування інноваційного процесу) та комплекс мотивів підприємців (внутрішнє самофінансування розвитку)

Результатом складного поєднання-сполучення зазначених факторів є вибір підприємством певного варіанту розвитку ринкових можливостей підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Розглянемо такий показник, як загальна сума витрат на інновації. За даними ЮНЕСКО у розвитку науки обсяг інвестицій в дослідження складав у США 405 млрд. дол. (2,7% в ВВП), Китаї - 338 млрд. дол. (2,1 % ВВП), Японії 160 млрд. дол. (3,7% ВВП) проти 0,62 млрд. дол. (1,3% ВВП) в Україні. У 2016 році кількість

організацій, які виконують наукові дослідження й розробки зменшилася з 1490 – у 2000 році, до – 999 у 2015 році.

Дослідження обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт свідчать про те, що у фактичних цінах він склав у 2000 році 1978,4 млн.грн., 2010 році – 9867,1 млн.грн., 2015 році – 12611,0 млн.грн. Але питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП постійно знижується з 1,16% у 2000 році, до 0,90 % у 2010 році, 0,64% у 2015 році.

Розподіл джерел фінансування інноваційної діяльності свідчить про те, що джерелом фінансування інноваційної діяльності виступають власні кошти підприємств, які у 2016 році склали 94,8 % загального фінансування, проти 59,3% у 2010 році та 0,79% у 2000 році.

Наведений аналіз свідчить про те, що за останні роки значно скоротилося фінансування інноваційної діяльності з державного бюджету.

За рахунок коштів держбюджету було фінансовано у 2000 році всього 7,7 млн.грн.(0,43% загального фінансування), 2010 році – 87,0 млн.грн.(1,1%), 2016 році – 179,0 млн.грн.(0,77 %). Таким чином, не зважаючи на те, що в абсолютному вимірі фінансування інвестиційної діяльності в Україні з 2000 до 2016 року з джерел держбюджету збільшилося на 171,3 млн.грн. що складає лише 0,77% загальної суми витрат.

Реалізація державних програм у сфері інноваційної діяльності у промисловості обмежена внаслідок відсутності державного фінансування та ефективних механізмів залучення коштів іноземних інвесторів. При цьому необхідно зазначити, що рівень зацікавленості іноземних інвесторів у фінансуванні інноваційної діяльності національної промисловості дуже малий, і з часом його частка в загальному обсязі фінансування зменшується з 7,6% у 2000 р. до рівня 0,1 % у 2016 р.

Щоб країна стала на інноваційний шлях розвитку, необхідно активне втручання держави в сферу створення та впровадження інновацій. Потрібне ефективне державне прогнозування та планування науки, зростаючі вкладення коштів у цю сферу, щоб кожна гривня прямувала на модернізацію суспільного виробництва. Потрібно всіляко заохочувати всіх, хто реально зайнятий виробництвом знань та інноваційною діяльністю.

Не виправдовуються надії на те, що роздержавлення підприємств сприятиме підвищенню їх інноваційної активності. Недержавні підприємства відмовляються впроваджувати дорогі прогресивні техніку і технологію. З усіх підприємств недержавної форми власності у 2016 році в Україні лише 18,4% займалися підвищенням технічного рівня виробництва і продукції. Основними причинами інноваційної кризи необхідно визнати брак коштів, недосконалість законодавчої бази, а також так звану політику невтручання з боку урядових структур в інноваційну діяльність. Оцінка потенційних можливостей окремих галузей економіки України щодо підвищення конкурентоспроможності дозволяє визначити основні галузі і виробництва, які повинні взяти на себе провідну роль у розвитку економіки, а з часом і посісти ключові місця в її структурі.

Доцільно проаналізувати інноваційну діяльність промислових підприємств, а саме її ефективність та прибутковість за допомогою показників, що відображають інноваційний потенціал України за 2010-2016рр.

Ми вважаємо, що основи інноваційного потенціалу України становлять інноваційно-активні підприємства, тобто які впроваджують інновації в виробництво та звичайно ж потребують фінансової підтримки держави.

Проаналізувавши структуру інноваційних активних підприємств, може виявити тенденцію їх збільшення з 11,5 % у 2010 р. до 16,6% у 2016 р., тобто на 5,1% кількості цих підприємств.

Проте, їх кількість порівняно з минулими роками зменшилась на 325 підприємства і становить 978 у 2016 р., проти 1303 підприємств у 2010 р. Питома вага підприємств, що займалися інноваціями в Україні збільшується. з 18,0 %у 2000 р., 13,8% у 2010 р., 17,36%, - 2015 р., 18,9% - у 2016 р.

Ця тенденція є підтвердженням того, що підприємствам необхідна державна підтримка та розробка державної інвестиційної та інноваційної політики щодо забезпечення структурних зрушень у промисловості України.

У загальному обсязі промислового виробництва скорочується питома вага реалізованої інноваційної продукції. Якщо показник 9,4 % (2000 р.) може розглядатися як більш менш задовільний, то 3,8 % (2010р.) і 1,4% (2015р.) є недопустимим.

Новітнім напрямком наукових досліджень, які базуються на суспільному підході до визначення природи інновацій, є концепція «Економіки знання». Економіка знань, це економіка, де як спеціалізовані, так і повсякденні знання є однаково важливими джерелами росту.

Як свідчать результати досліджень, країни, які найбільш динамічно розвиваються, у останні десятиріччя зробили акцент на розвиток національної системи освіти та наукоємні технології. У цих країнах саме людський капітал став основним чинником, який забезпечує до 75% виробництва і приросту національного доходу. Взагалі однією з найважливіших характеристик інноваційності країн вважається наукоємність ВВП.

В Україні інновативний характер індивідуальної активності зростає повільно. На фоні загальносвітового процесу розширення освіти, особливо в розвинених країнах, в Україні спеціалізовані знання одержує менша частина населення, що гальмує розвиток інтелектуального потенціалу.

Однак Україна може і повинна зайняти належне місце на світовому ринку освітянських послуг, тому що якісна підготовка студентів і доступність вищої освіти є тими чинниками, які залучають молодь до навчання. Інструментом сприяння економічної конкурентоспроможності на світовому ринку є економіка на базі знань. Її пов'язують із усім тим, що було створено в системі освіти і науки. Освіта в сучасному вимірі на відміну від усіх попередніх часів - це найважливіший елемент розвитку людського потенціалу.

Перехід до економіки знань розрахований на тривалий період часу й у ньому проблеми інновацій, навчання протягом усього життя, партнерські зв'язки й обмін знаннями через інформаційні мережі, є першочерговими складовими.

Формування економіки на базі знань за такою схемою розвитку припускає розвинуті трансфертні механізми передавання, основним із яких є система освіти. Сучасна система передавання знань повинна ґрунтуватися на принципах загального охоплення, безперервності, доступності, відновлення.

Якщо виходити з одного з найважливіших методологічних положень П. Бергера і Т. Лукмана про те, що людина повинна безперервно екстерналізувати себе в діяльності, то в економіці знань для цього повинна бути присутня система безперервної освіти.

Виявлено, що не менш важливим фактором, який впливає на розвиток інноваційного потенціалу промислового підприємства, є кадровий склад наукових організацій. За останні роки ми можемо бачити зменшення кількості працівників в наукових організаціях. Так у 2015 р. їх чисельність склала 63,8 тис. осіб, що на 25,7 тис. осіб менш ніж у 2010 р. і на 56,9 тис. осіб менш ніж у 2000р.

На наш погляд це пов'язано з відсутністю мотивації до наукової праці, низькими рівнем матеріально-технічної бази науки та рівнем її фінансування і державної підтримки.

Значну проблему сьогодні являє безперервне погіршення показників інноваційної діяльності, без чого неможливо досягти стійких процесів економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності.

Проблема конкурентоспроможності – основа стратегії економічного росту інноваційного типу. Її рішення забезпечить перехід економіки на ринкові рейки, дозволить більш ефективно вбудовувати господарство країни у світову економіку. Щоб країна стала на інноваційний шлях розвитку, необхідно втручання держави в сферу створення та впровадження інновацій. Потрібне ефективне державне прогнозування та планування науки, зростаючі вкладення коштів у цю сферу, щоб кожна гривня прямувала на модернізацію суспільного виробництва. Потрібно всіляко заохочувати всіх, хто реально зайнятий виробництвом знань та інноваційною діяльністю.

Посилення конкурентних позицій в головних галузях переробної промисловості може бути досягнуто тільки за умов істотного збільшення інвестиційних можливостей і нагромадження інноваційного потенціалу.

Конкурентоспроможність товарів і послуг у ринковій економіці залежить від інноваційного рівня виробництва, на стадіях розробки, виробництва і реалізації продукції. Україна продовжує втрачати позиції у глобальному рейтингу країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. Так, за опублікованим Всесвітнім економічним форумом Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 рр., (The Global Competitiveness Index), Україна посіла 85-е місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій (у попередньому рейтингу займала 79-у позицію) [10].

Підвищення конкурентоспроможності національних економік забезпечується успішністю переходу від моделі розвитку, що

базується на використанні ресурсних конкурентних переваг, до інноваційної моделі. При цьому ефективність переходу до інноваційної моделі залежить від можливостей реалізації людського капіталу в інноваційній діяльності, готовності суспільства, держави, роботодавців і населення до сприйняття та системного впровадження інновацій, що базуються на оновленні та поглибленні загальних та професійних компетентностей в умовах динамічних технологічних змін.

Державі слід організувати моніторинг конкурентоспроможності і знайти форми підтримки виникаючих та зростаючих компаній, особливо інноваційних

Посилення конкуренції неодмінно призводить до необхідності модернізації та оновлення виробничих потужностей, створення нових видів продукції, здійснення організаційно-економічних трансформацій, удосконалення системи управління, інтенсифікації інноваційного розвитку підприємства у цілому.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємства в умовах ринкового конкурентного суперництва здійснювалися в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених.

Проте, теоретичні та методичні проблеми обґрунтування стратегічних заходів щодо забезпечення сталого інноваційного розвитку підприємства залишаються недостатньо вивченими та вимагають докладного дослідження.

Доцільно звернути увагу, що за таких умов основним напрямком інноваційного розвитку підприємства стають визначення і реалізація резервів підвищення ефективності виробничої діяльності, скорочення витрат у сфері виробництва і збуту продукції. Проте інновації учасників ринку найчастіше будуть мати поточний характер, оскільки реалізація інноваційного процесу стратегічного характеру за умови відносно незначних обсягів продажу товарів кожним з учасників буде економічно недоречним.

Метою інноваційного процесу для монополіста є збільшення «бар'єрів входу» на ринок для інших учасників та забезпечення стійкості конкурентних переваг, що забезпечують монопольне становище. Як правило, досягнення такої цілі буде здійснюватися через створення штучних перешкод щодо участі інших підприємств у ринковому обміні (поточні фіктивні інновації).

Пріоритети інноваційної діяльності аутсайдерів ринку,

навпаки, будуть пов'язані з пошуком можливостей щодо скорочення зазначених бар'єрів і спотворення монопольного становища лідера на ринку. Реалізація зазначених пріоритетів вимагає створення стратегічних інновацій, що призводять до суттєвих трансформацій способів задоволення споживчих вимог, тобто по-суті до виникнення нових конкурентних переваг, які до цього часу не існували або не мали принципового значення. Олігополістична конкурентна структура ринку пов'язана з гострим суперництвом між обмеженою кількістю учасників, які займають відносно подібні ринкові позиції. Висока гострота конкуренції на олігополістичному ринку обумовлюється двома основними обставинами.

По-перше, можливості щодо диференціації товарів і послуг, які пропонуються на ринку, є досить незначними через відповідно низький рівень різноманіття відповідних споживчих вимог.

По-друге, на відміну від умов довершеної конкуренції, олігополісти здатні до використання ефекту масштабу, тобто навіть незначне збільшення обсягів продажу олігополістом звичайно буде призводити до підвищення прибутку.

Пріоритети інноваційної діяльності підприємств-олігополістів будуть майже однорідними: активне поєднання поточних маркетингово-економічних нововведень і стратегічних технологічних інновацій стратегічного характеру для створення нових або докорінного удосконалення товарів, що вже виробляються.

Найбільш широкі можливості для стрімкого інноваційного розвитку, пов'язаного з докорінними змінами у товарному асортименті підприємства, виникають в умовах монополістичної конкуренції. Характерна особливість цієї конкурентної структури ринку полягає у наявності у окремих суб'єктів ринкових відносин певних атрибутів монопольної влади, джерелом якої виступає різноманіття споживчих переваг покупців.

Посилення конкуренції неодмінно призводить до необхідності модернізації та оновлення виробничих потужностей, створення нових видів продукції, здійснення організаційно-економічних трансформацій, удосконалення системи управління, інтенсифікації інноваційного розвитку підприємства у цілому.

Доцільно звернути увагу, що за таких умов основним напрямком інноваційного розвитку підприємства стають визначення і реалізація резервів підвищення ефективності

виробничої діяльності, скорочення витрат у сфері виробництва і збуту продукції. Проте інновації учасників ринку найчастіше будуть мати поточний характер, оскільки реалізація інноваційного процесу стратегічного характеру за умови відносно незначних обсягів продажу товарів кожним з учасників буде економічно недоречним.

Ринкові конкурентні фактори мають виключний вплив на здійснення інноваційного процесу. Утворення та зміни конкурентних переваг в умовах ринкової конкуренції дозволяє підвищити ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства на основі чіткого визначення цілей та пріоритетів генерації, відбору та впровадження інновацій.

Список джерел

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. - № 36. - ст. 266.
2. Глобальный инновационный индекс : доклад: Всемирная организация интеллектуальной собственности, 2016. – 451 с. Режим доступа :<http://www.wipo.int/publications/en/>
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер; пер. с англ. Л. И. Кравченко. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
4. Инновационный менеджмент : учеб. для студ. вузов / [С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин и др.]. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 328 с.
5. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто ; пер. с венгер. Н. А. Русак. –М. : Прогресс, 1990. – 296с.
6. 6. Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
7. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе / А. Чухно // ЭкономикаУкраины. – 2004. – № 5. – С. 15-24.
8. Геец В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геец, В.П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
9. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336с.
10. Индекс глобальной конкурентоспособности 2016-2017 р. (The Global Competitiveness Index).

© Якименко-Терещенко Н.В.,
Пронкіна Л.І., Гавриш О.М., 2017